

---

# GESCHIEDENIS GAAT SOMS NIET OVER MENSEN

DRS. J.W. DRUKKER

Is het de historicus gepermitteerd het verleden op een 'anachronistische' manier te benaderen, dat wil zeggen, zonder rekening te houden met de zelfuitleg van de historische actors ?

In dit opstel zal ik proberen plausibel te maken dat het antwoord op deze vraag een genuanceerd 'ja' is. Het woord 'genuanceerd' is in dit verband essentieel. Het behoeft namelijk geen betoog dat een bevestigend of ontkennend antwoord op de gestelde vraag bepaald wordt door het karakter van een andere vraag, namelijk die welke de historicus tracht te beantwoorden wanneer hij zijn vak uitoefent, waaronder ik in dit verband globaal versta: het vermeerderen van onze kennis over het verleden door antwoord te geven op vragen die het verleden bij ons oproept.

Er zijn immers talloze historische vragen te bedenken, waarbij de zelfuitleg van de historische actors een essentiële bron van informatie vormt, zodat de historicus die deze informatie negeert, zichzelf in een toestand brengt die als uitgangspunt voor historisch onderzoek alleen al uit een oogpunt van méér versus minder informatie, inferieur is aan de Ausgangssituatie waarin die informatie wél geïntegreerd is in de bronnen. Op het eerste gezicht lijkt het er dus op dat de in de aanhef van dit artikel gestelde vraag met een ongenuanceerd 'nee' beantwoord kan worden en dat is voor schr. d. niet zo mooi: zijn vererende opdracht was immers om de vraag in bevestigende zin te beantwoorden.

Er is echter een uitweg: als wij kunnen aantonen dat historici bij de uitoefening van hun vak dikwijls vragen beantwoorden waarbij zelfuitleg van de historische actors een irrelevante bron van informatie vormt of zelfs informatie kan bevatten, die de historicus op een fataal dwaalspoor kan brengen, in die zin, dat zijn antwoord aantoonbaar onjuist zal zijn, wanneer hij zich baseert op de zelfuitleg van de historische actors, dan zal, naar ik aanneem, de lezer het met mij eens zijn dat het antwoord op de vraag inderdaad een genuanceerd 'ja' dient te zijn. Het genuanceerde 'ja' kan nader worden omschreven in de volgende stelling: de historicus stelt in toenemende mate vragen aan het verleden die een zodanig karakter dragen dat de zelfuitleg van de historische actors irrelevante en soms zelfs misleidende informatie vormt bij de beantwoording van deze vragen. In het hiernavolgende zal ik proberen om deze stelling met argumenten te onderbouwen.

Lange tijd verkeerde de overgrote meerderheid der historici en filosofen in de veronderstelling dat geschiedenis als wetenschap zich qua methode niet wezenlijk onderscheidde van andere takken van empirische wetenschap. Empiristen als Locke, Hume en John Stuart Mill zagen geen enkele reden waarom voor de historicus andere regels voor een verantwoorde beoefening van zijn wetenschap zouden moeten gelden dan voor de botanicus of de fysicus. Toen echter met de opbloei van de wetenschapsfilosofie in de negentiende en twintigste eeuw er langzamerhand een blauwdruk begon te ontstaan van de wijze waarop wetenschappelijke verklaringen waren opgebouwd (en dus, per implicatie, wat wetenschappelijke verklaringen onderscheidde van niet wetenschappelijke), traden er vanuit de geschiedenis steeds meer schrijvers naar voren die benadrukten dat het verklaringsmodel dat de wetenschapsfilosofie ontworpen had, niets, maar dan ook niets uitstaande had met de wijze waarop historici gebeurtenissen uit het verleden 'verklaarden'. Laat ons een ogenblik nader stilstaan bij deze controverse.

De blauwdruk van de wijze waarop wetenschappelijke verklaringen opgebouwd zijn was door de wetenschapsfilosofie vooral ontleend aan de in de negentiende eeuw zeer succesvolle natuurwetenschappen. Het uitgangspunt wordt gevormd door het zogenaamde 'covering law' model. De fundamentele taak van de wetenschap zou volgens deze gedachtengang gelegen zijn in het opstellen van 'covering laws', dat wil zeggen, het opsporen van universeel geldige uitspraken van het type 'als A, dan B'. waarin A staat voor de verzameling van noodzakelijke en voldoende voorwaarden voor het optreden van B. In de meest naïeve versie van deze visie was het klip en klaar wat de historicus te doen had, om zijn vakgebied te vrijwaren van de beschuldiging dat het niet tot het domein der wetenschap behoorde. Historisch onderzoek zou dan immers volgens een vast en eenvoudig patroon verlopen, dat zich in grote trekken als volgt laat beschrijven:

1. De constatering dat bepaalde gebeurtenissen in het verleden hebben plaatsgevonden, met andere woorden, het selecteren van een specifieke verzameling A en een specifieke verzameling B uit de historische bronnen, als antwoord op de vraag "Wat geschiedde er?".
2. Het vaststellen dat A in de tijd vooraf gegaan was aan B, als antwoord op de vraag "Wanneer geschiedde er, wat er geschiedde?".
3. Het toepassen van een universele wet, die de historicus desgewenst kan ontlenen aan een andere wetenschap, en die stelt: altijd als A optreedt, wordt dit gevolgd door B, als antwoord op de vraag "Waarom geschiedde er, wat er geschiedde?".

Langs deze weg geredeneerd zou bijvoorbeeld het volksoproer in Toulon in 1776 'verklaard' kunnen worden uit de constatering dat de graanprijzen in Toulon in hetzelfde jaar met 13 procent waren gestegen en uit de 'universele wet' die stelt dat stedelijke bevolkingsgroepen die op het bestaansminimum leven altijd in opstand komen als de prijzen voor primaire levensbehoeften binnen een jaar met meer dan 10 procent stijgen<sup>1</sup>. Maar zelfs historici die zich principieel op het standpunt stellen dat ook redeneringen van een op het eerste gezicht tamelijk knotsaak karakter geduldig dienen te worden aangehoord, teneinde vooringenomenheid te vermijden, zullen bij de hierboven gegeven beschrijving van de wijze waarop historisch onderzoek verloopt en op grond van het voorbeeld, een lichte ongerustheid voelen opkomen. Hier klopt immers van alles niet. De beschrijving lijkt in niets op wat een historicus doet en tot overmaat van ramp is de 'universele' wet uit het voorbeeld allesbehalve universeel: kosten van levensonderhoud stegen

in Nederland in 1916 met ongeveer 25 procent en in Duitsland in 1923 met zo'n kleine 10 miljard procent, zonder dat een en ander gepaard ging met sociale onrust op grote schaal in alle steden.

Het is dan ook nauwelijks verbazingwekkend dat historici zich van meet af aan verzet hebben tegen het model dat zij in de loop der tijd min of meer kregen opgedrongen van de wetenschapsfilosofie. Natuurlijk was die tegenstroom al aanwezig geweest in het werk van Ranke, maar daar was zij in feite onder de oppervlakte gebleven, hetgeen te verklaren valt uit het feit dat de wetenschapsfilosofische controverse tussen de historici en de 'anderen' in de negentiende eeuw nog nauwelijks op gang was gekomen. In het werk van Wilhelm Dilthey en Benedetto Croce echter bereikt het verzet tegen het intellectuele imperialisme van de wetenschapsfilosofie voorlopig haar hoogtepunt.

De tegenaanval van de historici werd op twee fronten ingezet. In de eerste plaats betoogden schrijvers als Croce dat het object van de historische studie zo totaal verschilde van dat der natuurwetenschappen, dat een methode die wellicht in deze laatste categorie vruchtbaar was gebleken, voor de historische wetenschap volslagen onbruikbaar was. In de tweede plaats verzetten de historici zich tegen het denkbeeld als zou het 'covering law' model van de natuurwetenschappen de enige en unieke richtlijn vormen bij het vergaren van wetenschappelijke kennis. En dat althans een aantal wetenschapsfilosofen zich wat dit tweede punt betreft op een extreem rigide standpunt stelden, kan niet ontkend worden. In een beroemd (berucht, zullen sommige lezers meer op hun plaats vinden) geworden artikel betoogt Carl Hempel bijvoorbeeld zonder blikken of blozen dat (a) het enige universeel geldige verklaringsmodel dat der natuurwetenschappen is; (b) dat dit model gebeurtenissen in verband brengt met algemene wetmatigheden via een strikt deductief proces op een zodanige wijze dat de gebeurtenis noodzakelijkerwijze voortvloeit uit andere volgens het door de wetmatigheid geformuleerde verband; (c) dat alles wat een historicus doet en wat niet gericht is op het realiseren van het onder (b) geformuleerde, dientengevolge niets verklaart; (d) dat historici zelden iets doen wat enige gelijkenis vertoont met het onder (b) geformuleerde, zelfs indien de mogelijkheid daartoe onloochenbaar aangetoond kan worden, zodat (e) geconcludeerd kan worden dat de overgrote meerderheid der historici in het overgrote deel van hun werkzaamheden niets verklaren<sup>2</sup>.

Het behoeft geen verdere toelichting dat Hempel's oordeel over het wetenschappelijke karakter van de geschiedenis ongeveer even plooibaar is als het geloof van een Urker visser, maar (en dat behoeft wel degelijk enige toelichting) aanzienlijk minder onwrikbaar. Het antwoord van de historici op de beschuldiging als zou geschiedenis niets met wetenschap te maken hebben en omgekeerd, lag immers voor de hand: de geschiedenis zou de voor andere disciplines wellicht heilzame fysiotherapie op het Procrustesbed van de wetenschapsfilosofie zekerlijk niet overleven, maar dat was niet zozeer een genetisch defect van de geschiedenis, als wel een gevolg van een griezelig enge wetenschapsopvatting bij de wetenschapsfilosofen. En dat betekende natuurlijk tot op zekere hoogte dat de geschiedenis zich betrekkelijk weinig gelegen kon laten liggen aan verwijten uit die hoek. Het specifieke en unieke karakter van het object van de historische studie wettigde een specifieke en unieke methode voor historisch onderzoek en of de wetenschapsfilosofie nu concludeerde, dat die methode veel, weinig of niets uitstaande had met de activiteiten van fysici, deed daaraan niets af. De filosofie van de geschiedenis ging om het zo maar eens te zeggen voortaan haar eigen weg en liet de wetenschaps-

filosofie tot op grote hoogte voorlopig voor wat zij was. Of, zoals Michael Oakeshott het al bijna tien jaar vóór Hempel's zogenaamd vernietigend oordeel over de geschiedenis beknopt en simpel had samengevat: "...the moment historical facts are regarded as instances of general laws, history is dismissed..."<sup>3</sup>.

Het duidelijkst komt deze nadruk op het unieke karakter van de historische verklaring tot uitdrukking in het werk van Collingwood, wiens opvattingen ten zeerste door Croce waren beïnvloed, maar ook Croce verwoordde in zijn tijd in feite niet een volslagen nieuw en revolutionair standpunt. Had Rickert bijvoorbeeld in *die Grenzen der naturwissenschaftlicher Begriffsbildung* al niet betoogd dat het verschil tussen geschiedenis en andere disciplines *niet* gelegen was in het verschijnsel dat historische wetmatigheden zich wat moeilijker lieten formuleren dan bijvoorbeeld fysische wetmatigheden, maar veeleer in het feit dat het begrip 'historische wet' in laatste instantie een contradictie was en dat historische en 'wetten stellende' wetenschappen elkaar wederzijds uitsloten? <sup>4</sup>

Croce en Collingwood borduurden in feite op hetzelfde patroon voort: beiden benadrukten het unieke karakter van historische gebeurtenissen en beiden trokken hieruit de gevolgtrekking dat generalisatie alleen al uit dien hoofde niet mogelijk is in de geschiedenis, ja zelfs, dat het begrip 'causaal' in de geschiedenis een geheel eigen betekenis heeft en dat het gangbare causaliteitsbegrip binnen de geschiedenis geen enkele betekenis heeft. In de woorden van Croce: "*Historisch gezien heeft 'het feit' geen oorzaak en geen doel buiten zichzelf, maar uitsluitend in zichzelf, samenvallend met zijn ware kwaliteiten en zijn kwalitatieve waarheid...*"<sup>5</sup>

De enigszins separatistische houding van de historicus ten opzichte van de beoefenaren van andere wetenschappen die Collingwood en Croce voorstonden, bracht natuurlijk onmiddellijk met zich mee dat de vraag wat de historische methode dan wel inhield van cruciaal belang werd. Het antwoord van Collingwood is in dit verband interessant: "...For history the object to be discovered is not the mere event, but the thought expressed in it. To discover that thought, is already to understand it. After the historian has ascertained the facts, there is no further process of inquiring into their causes. When he knows what happened, he already knows why it happened.(...)The history of thought, and therefore all history, is the re-enactment of past thought in the historian's own mind..."<sup>6</sup>. Het is deze passage van Collingwood die de kern vormt van de vraag die in de eerste zin van dit opstel gesteld werd. Als Collingwood immers gelijk heeft met zijn stelling dat geschiedschrijving bestaat uit de 're-enactment of past thought in the historian's own mind'<sup>7</sup>, dan is het antwoord op de vraag of het de historicus gepermitteerd is het verleden te benaderen zonder rekening te houden met de zelfuitleg van de historische actors, uiteraard ondubbelzinnig ontkennend. Het woord 'gepermitteerd' is dan in feite nog te zwak uitgedrukt en zou vervangen dienen te worden door 'Is het voor de historicus *mogelijk* om etc.' In de gedachtengang van Collingwood is er immers zonder 'past thought (zelfuitleg van de historische actor) niets over voor de historicus 'to re-enact', zodat hij wegens gebrek aan historisch object geëdoemd is tot niets doen.

Wij waarschuwen de lezer al op de eerste bladzijde van ons opstel en het lijkt er in de loop van ons betoog niet veel beter op te worden: ook op het tweede gezicht schijnt de vraag waar het hier om gaat met een kort 'nee' afgedaan te kunnen worden. Schikt de historicus zich immers in de diktatuur van het 'covering law' model, dan blijkt hij zich te moeten behelpen met 'covering laws' die men eerder geneigd zou zijn als 'covering flaws' te betitelen (men denke aan het voorbeeld van

de graanprijzen en de sociale onrust) en dat maakt zijn verklaringen natuurlijk ter plekke onwetenschappelijk, al passen ze nog zo precies in het gangbare systeem van de wetenschapsfilosofie. Neemt hij het besluit om zich van de gangbare wetenschapsfilosofie niets meer aan te trekken uit hoofde van het feit dat het object van de geschiedenis inderdaad fundamenteel verschilt van dat der natuurwetenschappen en dus een eigen benadering rechtvaardigt, dan schijnt hij zich onmogelijk los te kunnen maken van de zelfuitleg van de historische actor, zonder niet tegelijkertijd de ganse geschiedenis door het verdwijnpunt te laten gaan.

Er is echter (nog steeds) een uitweg: laat ons eens kijken wat historici de afgelopen decennia gedaan hebben bij de uitoefening van hun vak. Het zou immers zeer wel mogelijk kunnen zijn dat de meeste historici (eigengereide individualisten als zij zijn) zich in de praktijk van het historisch onderzoek al evenveel aan Collingwood gelegen hebben laten liggen als aan Hempel, en dat zou dan kunnen betekenen dat zij aan het verleden vragen zijn gaan stellen, waarin voor wat betreft het antwoord de zelfuitleg van de historische actor een aanzienlijk minder prominente rol speelt, dan Collingwood ooit had kunnen bevroeden.

Het schetsen van recente ontwikkelingen in een bepaalde tak van wetenschap is nooit vrij van een zekere mate van willekeur en dat geldt bij uitstek voor de geschiedenis vanwege de vrijwel onbegrensde diversiteit van het historisch object. Niettemin meen ik dat er slechts weinig lezers zullen zijn die zullen ontkennen dat er gedurende de afgelopen decennia een trend in de geschiedenis waarneembaar is geweest die zich in twee woorden laat karakteriseren: generalisatie en kwantificering.<sup>8</sup> Hiermede is uiteraard niet gezegd dat dit de enige trend is die zich heeft afgetekend in het historisch onderzoek en ook niet dat deze trend als een positief verschijnsel beschouwd moet worden. Wij geven er de voorkeur aan om ons voorlopig van ieder waardeoordeel over deze ontwikkeling te onthouden. Het onvermijdelijke gevolg van deze ontwikkeling is evenwel geweest dat historici vragen aan het verleden zijn gaan stellen die met de door Collingwood aanbevolen methode van historisch onderzoek niet te beantwoorden zijn. Daarmee wil alweer niet gezegd zijn dat historici zijn *opgehouden* met het stellen van vragen die wel te beantwoorden zijn door 're-enactment of the past thought'. Het essentiële is dat er vragen zijn bijgekomen die alleen op een generaliserende en kwantificerende wijze beantwoord kunnen worden en *niet* dat de 'nieuwe' vragen de 'oude' hebben vervangen. Laat mij dit met een aantal voorbeelden mogen illustreren.

Het lijkt mij overduidelijk dat het complex van redenen dat Ferdinand en Isabella er uiteindelijk toe deden besluiten om de expeditie van Columbus te financieren het beste achterhaald kan worden langs 'Collingwoodse wegen'. De historicus zal om deze vraag naar beste weten te beantwoorden, zich moeten verdiepen in zoveel mogelijk bronnen waar mogelijkerwijze restanten van dit besluitvormingsproces in aangetroffen zullen worden en met deze (uiteraard uiterst beperkte) informatie zal hij zich proberen te verplaatsen in de geest van degenen die uiteindelijk het besluit hebben genomen. Generalisatie en kwantificering zijn bij de beantwoording van dit soort historische vragen van nul en generlei waarde. Het is de zelfuitleg van de historische actors die de harde kern vormt van wat uiteindelijk het antwoord van de historische onderzoeker zal zijn.

Het is echter evenzeer mogelijk om de expeditie van Columbus te zien als een facet, een aspect, een gebeurtenis, zo men wil, van een historisch veranderingsproces dat in essentie bestond uit een verschuiving van het economisch brandpunt in de Westerse wereld van de Middellandse Zee naar de kusten van de Atlantische Oce-

aan. En de historicus die de vraag wil beantwoorden 'Hoe voltrok zich de Commerciële Revolutie?' heeft aan de zelfuitleg van de historische actors bijzonder weinig om de simpele reden dat het veranderingsproces zich in een dusdanig traag tempo voltrok (zo'n twee eeuwen) dat het zich in zijn totaliteit aan de waarneming van de historische actors onttrok. De tracering van het patroon van dergelijke veranderingsprocessen kan op veel vruchtbaarder wijze worden ondernomen door gebruik te maken van andere bronnen dan de zelfuitleg van de historische actors: de ontwikkeling van het aantal inwoners in bepaalde steden, de groei in de tonnage van de schepen die bepaalde havens aandeden en dergelijke.

Een ander voorbeeld. Het lijkt nauwelijks mogelijk om de geschiedenis van de Amerikaanse burgeroorlog te schrijven zonder aandacht te besteden aan de slavernij. En alleen al ten aanzien van dit ene aspect is het mogelijk om historische vragen te stellen die het beste beantwoord kunnen worden door uit te gaan van de zelfuitleg der historische actors en om vragen te stellen (die, vreemd genoeg, dikwijls ook nog ten nauwste verweven zijn met de eerste soort) waar de zelfuitleg van de historische actors geen enkele rol speelt bij de beantwoording of zelfs in hoge mate misleidend kan zijn. Wanneer wij ons bijvoorbeeld afvragen waarom de Noorderlingen de slavernij in de Zuidelijke staten wilden afschaffen, dan kunnen wij uiteraard in eerste instantie het beste terecht bij de overwegingen en motiveringen, die zijzelf hanteerden bij de verdediging van hun standpunt. En wanneer wij ons willen beperken tot de ethische overwegingen die aan dit standpunt ten grondslag lagen, dan is er zelfs wat voor te zeggen om het onderzoek volledig te beperken tot de zelfuitleg van de historische actors in kwestie. Het probleem is echter dat het conflict tussen Noord en Zuid zich niet beperkte tot ethische overwegingen. De slavenhouders betoogden immers bij de verdediging van hun standpunt dat katoenproductie op plantages met behulp van slavenarbeid economisch gezien de kurk was waarop de Zuidelijke staten dreven en dat afschaffing van de slavernij in elk geval ook de economische ondergang van het Zuiden met zich mee zou brengen. Een wel buitengewoon sinistere variant op deze redenering was dat afschaffing van de slavernij juist de ex-slaven het onbarmhartigst zou treffen; zij zouden zich op een kapitalistische arbeidsmarkt in concurrentie met blanke landarbeiders niet staande kunnen houden en ernstige achteruitgang in elk geval in materiële opzicht zou hun lot zijn. De Noorderlingen brachten hiertegen in dat deze argumenten onhoudbaar waren omdat het slavernijstelsel zichzelf economisch gezien overleefd had en in feite de belangrijkste reden voor de economische stagnatie van de Zuidelijke staten vormde en dat afschaffing van deze mensonwaardige institutie juist de weg tot economische modernisering van het Zuiden zou vrijmaken.

Men kan moeilijk ontkennen dat een beantwoording van de vraag welke der twee partijen het dichtst bij de waarheid zat, een fundamenteel historisch probleem vormt in de geschiedenis van de Amerikaanse burgeroorlog. Het punt is echter dat de zelfuitleg van de historische actors ons hier geen sikkepit verder helpt. De beide vragen waar het hier om draait kunnen immers in essentie worden teruggebracht tot: (a) was er, voor het uitbreken van de Burgeroorlog in de Verenigde Staten sprake van economische stagnatie in de slavenhoudende staten, en (b) is de zwarte bevolkingsgroep in het Zuiden der Verenigde Staten na de afschaffing van de slavernij er in haar totaliteit gezien in materiële opzicht op achteruit gegaan?

Het zal de lezer duidelijk zijn dat de beantwoording van dit type vragen in feite niets anders is dan een stukje toegepaste economie en hier moet wel degelijk geeneraliseerd en gekwantificeerd worden, wil men tot een antwoord geraken dat de

historische werkelijkheid waarschijnlijk het dichtst benadert. Het uit de bronnen tevoorschijn kunnen toveren van een plantagehouder die in 1859 enthousiast aan zijn neefje in Londen schrijft dat hij het afgelopen jaar een fortuin heeft verdiend in de katoen, zegt immers niets over de vraag of de Zuidelijke staten in hun geheel economisch stagneerden? Het terugvinden van een liedtekst van een zwarte straatzanger uit het New Orleans van omstreeks de eeuwwisseling, waarin de loftrumpet over de slavernij wordt gestoken, zegt immers niets over de vraag of de negers in het Zuiden er na 1865 in hun totaliteit op achteruit zijn gegaan in materiële opzicht?

Sommige lezers zullen zich afvragen of de hier als voorbeeld gepresenteerde vragen überhaupt wel te beantwoorden zijn op basis van de voorhanden zijnde historische gegevens. Deze skeptici kunnen gerust zijn: het is wel degelijk mogelijk en de werkwijze verschilt niet principiële van wat bijvoorbeeld een ontwikkelings-econoom doet die opdracht krijgt om de economische groei van een ontwikkelingsland te reconstrueren over de afgelopen tien jaar. Om bij het voorbeeld te blijven: twee economisch-historici, Alfred Conrad en John Meyer hebben een belangrijke bijdrage geleverd tot het antwoord op de vermeende economische stagnatie van het Zuiden voorafgaande aan de Burgeroorlog door een representatief economisch model van een katoenplantage te maken op basis van een groot aantal kwantitatieve gegevens van demografische en economische aard. Door met dit model het productieproces op de plantage economisch gezien 'na te spelen' konden zij aantonen dat de 'gemiddelde' katoenplantage in het Zuiden van de Verenigde Staten vlak voor het uitbreken van de Burgeroorlog, een verrassend hoog rendement opleverde.<sup>9</sup>

Het is veelzeggend in dit verband dat de vraag die Conrad en Meyer onmiddellijk door hun collega-historici kregen voorgeschoteld, betrekking had op de historische authenticiteit van hun bronnen. "Waar stond de plantage op grond waarvan de berekeningen zijn gemaakt?" wilde elke historicus weten. Het verbijsterende antwoord was: "Die plantage heeft nooit bestaan. Het is een model van de gemiddelde katoenplantage in het Zuiden van de Verenigde Staten in de periode voorafgaande aan de Burgeroorlog en dat model is opgebouwd op basis van duizenden kwantitatieve gegevens die elk op zich afkomstig zijn uit een groot aantal verschillende bronnen".

De betekenis van dit antwoord gaat tamelijk ver. Hier wordt immers geschiedenis bedreven (in de zin van 'antwoord geven op vragen die het verleden bij ons oproept') terwijl er in feite geen sprake meer is van een historische actor, maar van de reconstructie van een systeem, dat een globale afbeelding wil zijn van de wereld waarin ooit duizenden historische acteurs historisch acteerden, maar waarbij de historicus zich achteraf nooit één seconde bekommert om hun zelfuitleg, omdat die zelfuitleg irrelevant is bij de reconstructie van het systeem.

Het is wellicht vooral deze 'ontmenselijking' die in sommige takken der geschiedenis gedurende de afgelopen decennia een grote vlucht heeft genomen, die vele historici onaangenaam treft en huiverig doet zijn voor de dikwijls met grote stelligheid geponeerde resultaten. In de moderne economische en sociale geschiedenis, wordt Oakeshott's waarschuwing stelselmatig in de wind geslagen: keer op keer worden historische feiten gereduceerd tot elementen die in hun totaliteit een bepaalde trend aan het licht moeten brengen. Het gaat zonder twijfel te ver om te beweren dat de moderne economische en sociale geschiedenis na de donderpreek van Hempel uit 1942, gedwee de weg volgt die zij volgens Hempel zou moeten volgen. Maar het is even onzinnig om vol te houden dat de economische en sociale geschiedenis bij *alle* vragen die zij aan het verleden stelt zou kunnen volstaan met

de 're-enactment of past thought in the historian's own mind'. Vele vragen die economisch- en sociaal-historici aan het verleden stellen gaan namelijk niet in eerste instantie over het gedrag van mensen in het verleden, maar over het gedrag van systemen in de loop der tijd. En bij het onderzoek naar het gedrag van systemen in de loop der tijd is de zelfuitleg van de historische actor een betrekkelijk irrelevante bron van informatie die ten hoogste de functie kan hebben van een aardige illustratie, maar die *niets* zegt over het functioneren van het systeem waarin de historische actor acteerde.

Wij kunnen de vraag die aan het begin van dit opstel geformuleerd werd wellicht het beste beantwoorden door de bal terug te kaatsen: als men van mening is dat het de historicus *niet* gepermitteerd is om het verleden te benaderen zonder rekening te houden met de zelfuitleg van de historische actors, dan is het onvermijdelijke gevolg dat men het grootste deel van het moderne economisch- en sociaal-historisch onderzoek buiten de geschiedenis plaatst, ongeveer op dezelfde wijze als Hempel de hele geschiedenis buiten de wetenschap wilde plaatsen. Dat kan men doen. Maar voor men overgaat tot deze rigoreuze excommunicatie, is het wellicht verstandig om te bedenken dat, ook nadat Hempel het beoefenen der geschiedenis tot een onwetenschappelijke bezigheid had bestempeld, het universitaire onderwijs en onderzoek gewoon doorging. Analoog daaraan ligt het niet zo erg voor de hand om te verwachten dat economisch- en sociaal-historici zich bij een eventueel 'obstat' ten aanzien van het negeren van de zelfuitleg van historische actors bij het beantwoorden van *sommige* historische vragen, opeens beschaamd zullen bekeren tot volgelingen van Collingwood. Daarvoor is de invloed van 'trend-setters' als Braudel en Fogel inmiddels te groot geworden. Het antwoord op de vraag die aan het begin van dit opstel gesteld werd, dient dan ook beantwoord te worden met een genuanceerd 'ja': bij sommige vragen die historici aan het verleden stellen, is het vanwege het karakter der vraag, niet alleen gepermitteerd, maar zelfs noodzakelijk om het verleden anachronistisch te benaderen. Dit sluit echter geenszins uit dat er door historici dikwijls vragen aan het verleden gesteld zullen worden, waarin de zelfuitleg van de historische actor een fundamentele bron van historische informatie vormt.

## NOTEN

1. Het voorbeeld werd mij aangereikt door Chris van der Heyden. Ik heb ervan afgezien om het theoretisch nader te specificeren, hetgeen in een 'echt' onderzoek naar de relatie tussen kosten van levensonderhoud en sociale onrust natuurlijk een eerste vereiste zou zijn. Ter vermijding van misverstand: er bestaan geen 'universele wetten' van het type zoals in het voorbeeld geschetst wordt. Er bestaan wel statistisch aantoonbare relaties tussen economische variabelen die gedurende verrassend lange tijdsperiodes redelijk stabiel zijn. Deze relaties dragen echter allemaal een waarschijnlijkheidskarakter. Zo heeft Goubert bijvoor-

- beeld gewezen op het verschijnsel dat in pre-industriële samenlevingen 'graanprijzen functioneren als een demografische barometer'. Er zijn evenwel legio andere voorbeelden aan te halen, die echter stuk voor stuk wat gecompliceerder en subtieler liggen, dan de 'covering law' uit het voorbeeld suggereert.
2. Zie: Carl G. Hempel, "The function of General Laws in History", *Journal of Philosophy*, XXXIX (1942), pp.35-48.
  3. Michael Oakeshott, *Experience and its Modes*, Cambridge at the University Press, Cambridge (etc.), 1933, p. 157.
  4. Heinrich Rickert, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* (1896-1902), geciteerd in F.C. Lane & J.C. Riemersma, *Enterprise and Secular Change*, Homewood, Illinois, 1953, p.432.
  5. Benedetto Croce, *The Theory and History of Historiography*, George C. Harrap, London, 1921, p.76.
  6. R.G. Collingwood, *The Idea of History*, Clarendon Press, Oxford, 1946, pp.214-215.
  7. Het woord 're-enact' is in dit verband buitengewoon subtiel en daarom moeilijk te vertalen. 'To enact' betekent immers niet alleen het spelen van een rol, maar ook 'tot wet verheffen' en ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat Collingwood juist door het hanteren van dit woord met zijn dubbele betekenis, een ironische plaagstoot naar zijn wetenschapsfilosofische opponenten wilde uitdelen.
  8. Het is niet moeilijk om een schier eindeloze lijst van boeken en artikelen samen te stellen om dit punt te illustreren. Het zal voor de meeste lezers echter wel voldoende zijn om in dit verband te wijzen op de invloed van de "Annales" in de moderne opvattingen over historisch onderzoek en op de ontwikkelingen op kwantitatief-historisch gebied die hun oorsprong vooral in de Verenigde Staten hadden, de geleidelijke integratie van de zogenaamde new economic history in de economische geschiedenis in traditionele zin. Ook de hoge vlucht die de demografische geschiedenis gedurende de afgelopen jaren heeft genomen, past in dit beeld.
  9. Het onderzoek van Conrad en Meyer wordt dikwijls beschouwd als het begin van de ontwikkeling der new economic history. Zie: Alfred H. Conrad & John R. Meyer, *The Economics of Slavery in the Ante-Bellum South and Other Studies in Econometric History*, Aldine, Chicago, 1964.